

Рошкулєць Роман Георгійович

*Кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (м. Чернівці, Україна)*

<https://orcid.org/0009-0007-1283-0940>

e-mail: r.roshkulets@chnu.edu.ua

КРИТИЧНИЙ РАЦІОНАЛІЗМ І КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ: МОМЕНТИ СПОРІДНЕНОСТІ

Резюме

У статті здійснено аналіз феноменів критичного раціоналізму та критичного мислення, як відповідно методологічної програми постпозитивістської філософії науки і сучасного підходу до викладання логічних знань і методів аналізу міркувань. Розкрито спорідненість вихідних настанов даних феноменів, які, попри відмінність теоретичних масштабів, мають доволі схожу мету — покращення наших міркувань шляхом спростування хибних і змістовно невизначених, маніпулятивних або поспішних тверджень і досягнення наближення до істини як правдоподібності.

Показано, що чимало висновків К. Поппера лягло в основу сучасних програм критичного мислення. Йдеться про фальсифікацію, критичну перевірку гіпотез, розрізнення науки і псевдонауки тощо. Доведено внутрішній зв'язок інших положень фальсифікаціоністської методології з сучасними концепціями критичного мислення, не обов'язково через запозичення чи рецепцію, частіше в силу співзвучності практичних пізнавальних цілей. Звернуто увагу на такі положення методології критичного раціоналізму, що відображені й у сучасних вимогах до критичного мислення, як антидогматизм, скептицизм, відкритість до контраргументів тощо. Особливо підкреслено значення попперівського методу проб і помилок і фаллібілізму як вихідної пізнавальної позиції.

Виявлено моральний зміст критичного раціоналізму і його значення для покращення не лише нашого мислення, а й морального клімату в суспільстві шляхом зменшення несправедливості, нерівності і зростання розсудливості, добробуту й свободи. З'ясовано, що критичний раціоналізм

К. Поппера дозволяє розширити стандартні (як для нашого часу) епістемологічні межі пізнання сферою пізнання позанаукового чи донаукового, як його називає сам філософ. Відповідно завдяки саме критичним практичним настановам уможлиблюється зворотній рух від епістемології до гносеології як більш ширшого і ціннісно багатшого поняття.

Ключові слова: критичний раціоналізм; раціональність; критичне мислення; фальсифікаціонізм; наукове знання; логіка; епістемологія.

Вступ

Критичний раціоналізм постав як методологічна програма і пізнавальна стратегія в межах постпозитивізму, фактично започаткувавши згадану течію. Зусиллями К. Поппера було розроблено низку фундаментальних епістемологічних положень, покладених в основу цього підходу. Йдеться передусім про фальсифікованість наукових положень, вимогу критичної перевірки достовірності тих чи інших положень, постійний рух від проблем до проблем у науковому пізнанні тощо. Якщо не явно, то принаймні імпліцитно, засновувався критичний раціоналізм на противагу попереднім варіантам раціоналізму, які були більш або менш догматичними, негнучкими, консервативними в своїй основі.

Подібним чином ідея критичного мислення виникає в американських навчальних закладах в середині ХХ століття як спроба альтернативного погляду на аналіз нашого мислення і як новий, підлаштований під вимоги сучасності, формат викладання логіки в школах і вузах. Вважалося, що традиційна логіка, як і математична, попри свої строгість і фундаментальність, не можуть до кінця дати раду з практичними викликами сучасності, зумовленими потребою швидких, ефективних і прагматично виправданих рішень в конкретних життєвих ситуаціях. Така критика традиційної логіки, на наш погляд, дещо перебільшена, адже саме вона була і залишається фундаментом правильності (і виявлення неправильності) своїх міркувань або міркувань інших. Питання лише в глибині і якості освоєння її матеріалу.

Загалом же і у випадку з розробкою К. Поппером критичного раціоналізму як методологічного підходу, і в ситуації появи критичного мислення як навчальної дисципліни, йшлося про спробу реформування попередніх моделей мислення і міркування в напрямку зростання їх динамічності, ефективності, власне, критичності. Зрештою, Арістотель, засновуючи колись логіку, теж не ставив на меті розробити виключно звід правил, формул і виводів. Його завдання було значною мірою практичне і прагматичне, і полягало воно в протистоянні софістиці з її свідомо некритичним, викривленим, хибним загалом мисленням. І в цьому відношенні засновник логіки може вважатися також і фундатором критичного мислення.

Тим більш актуальними є надбання згаданих критичних феноменів в умовах інформаційного суспільства на тлі валу інформації, яку стає дедалі складніше обробляти, розрізняти і оцінювати.

Всебічний аналіз фальсифікаціонізму як однієї з програм філософії науки здійснює В. Чуйко, розглядаючи в першу чергу поняття фальсифікованості теорій, їх спростовуваності, критичного аналізу гіпотез тощо. Дослідження здійснюється в зіставленні з іншими методологічними програмами, зокрема з есенціалізмом, інструменталізмом, конвенціоналізмом [1].

Глибокий концептуальний аналіз взаємовідношень між логікою та критичним мисленням здійснює О. Кулик, відстежуючи як теоретичні, так і практичні логічні навички, необхідні для формування критичного мислення, а також те, як таке мислення, в свою чергу, допомагає опанувати логіку [2]. Це важливо, зважаючи на те, що матеріал класичної й неklasичної логіки широко залучався К. Поппером для обґрунтування його фальсифікаціоністської програми.

Різноманітні, передусім суспільно-політичні, виміри критичного раціоналізму аналізує Д. Сепетий, розглядаючи попперівську методологію як ціннісний фундамент раціональності відкритого суспільства. Він аналізує критичний раціоналізм, звертаючись до ключових категорій та ідей вчення [3].

Т. Хайншо звертає увагу на парадоксальний, на перший погляд, висновок про те, що фальсифікаціонізм К. Поппера з його надмірним акцентуванням на спростуванні, критиці, сумніву міг бути, як вважають деякі дослідники, провісником постправди з її релятивізмом і неусталеністю. Хоча сам австрійський філософ вважає критичний раціоналізм суттєво іншим за епістемологічною природою явищем, аніж постправда, хоча і там, і там критикується очевидність. Але критичний раціоналізм здатен йти далі: за рахунок відкритості, аргументованості і фальсифікаціоністським настановам він може розв'язувати проблеми, нездоланні для постправди [4].

В критичному ключі аргументи проти критичного раціоналізму в межах постпозитивістських доктрин (Т. Куна, І. Лакатоса та ін.) розглядає С. О. Ішайя, вказуючи на неповноту критичного раціоналізму як методологічного підходу і згадуючи інші трактування критичного раціоналізму, зокрема, як критичного аналізу традиції [5].

Критичний раціоналізм для практики — назва підходу Р. Ормерода, який здійснює спробу застосувати його до того, що називає критичним системним мисленням [6]. Він пропонує три стратегії як складові даного підходу, звертаючись передусім до способів обмеження суб'єктивних факторів при прийнятті рішень.

М. Когавара звертає увагу на те, що К. Поппер визначає критичний раціоналізм не в класичному ключі, звертаючись до величі розуму, а, цілком у відповідності з його назвою, дає критичне визначення як визнання меж людського пізнання і розуму. Японський дослідник наголошує, що аргументація і досвід тут, на протипагу емоціям, пристрастям, упередженням — в основі пізнавального методу. Звернення до досвіду не елімінує з поняття критичного раціоналізму британської філософської емпіричної традиції, яка органічно доповнює континентальний європейський раціоналізм [7].

Філософсько-політологічний аналіз можливого застосування методології критичного раціоналізму в дослідженні політичного життя Нігерії здійснює О. Ідонібойе. Він звертає увагу на непевність, маніпулятивність політичних обіцянок нігерійських політиків, а головне, на їх нефальсифікованість [8]. Вони настільки загально сформульовані, що їх неможливо заперечити, а отже розмивається поняття політичної відповідальності. Тому він вбачає в критичному раціоналізмі та в ідеї відкритого суспільства К. Поппера шлях до раціональнішої Нігерії.

Місце критичного мислення в інтегрованому вивченні тих наук, які відносять до спектру STEM, проаналізувала група дослідників на чолі з О. Штрасером [9], дійшовши висновку про необхідність вирізнішого представлення вивчення критичного мислення в точних науках. Воно розвиває епістемологічну пильність в умовах пізнавальної невизначеності, в оцінюванні суперечливих тверджень та при здійсненні рефлексії над власними пізнавальними діями.

Вважаємо, що змістовно це нагадує інтегральну освітню компетенцію в сучасних українських освітньо-професійних програмах.

Метою статті є аналітичне з'ясування спорідненості попперівського критичного раціоналізму з сучасними тенденціями критичного мислення, можливості їх максимального виходу в практичну суспільну площину, а також зіставлення їх висновків з положеннями як традиційної логіки, так і класичної філософії.

Методи дослідження

В нашій статті ми використовували аналітичний підхід при дослідженні сутнісних рис понять і явищ критичного раціоналізму і критичного мислення. Також зверталися до елементів компаративістського методу для зіставлення особливостей пізнавальних стратегій двох згаданих теоретико-методологічних і пізнавально-практичних явищ. Крім того, ми спирались на методологічні засади власне фальсифікаціонізму і на споріднені методологічні прийоми сучасних дослідників критичного мислення.

Результати дослідження

Зупинимося передусім стисло на основоположних ідеях критичного раціоналізму і спробуємо зіставити їх з висновками сучасних досліджень в царині критичного мислення. І почнемо з терміну, який іноді вживається мало не як синонім критичного раціоналізму — фальсифікаціонізм. Знаменитий метод К. Поппера, що надавав перевагу спростовуваності наукових положень перед їх підтверджуваністю, цілком може бути порівняний із методичними прийомами і розробками в межах критичного мислення, акцент в якому зазвичай робиться не так на тому, щоб мислити правильно, як на тому, щоб не мислити неправильно і піддавати повсякчас перевірці й сумніву свої й чужі думки, гіпотези й, що не менш іноді важливо, переконання. Показово, що критика К. Поппером суспільно-політичних ідеологій і філософських вчень, зокрема, марксизму, опонентом якого він був, ведеться з широким використанням аргументації, сильних і слабких її сторін, в тому числі, передбачає зважання і на сильні сторони аргументації протилежної сторони [10, с. 198–200].

Можливо, навіть, в сфері повсякденних, суспільних, політичних чи інших ненаукових і нетеоретичних міркувань, заклик до спростування і відкидання не лише фальсифікованих положень, а й тих теорій, з яких вони були виведені, іноді може мати більший резон і практичну корисність, аніж в фундаментальній теоретичній науці, яку свого часу І. Лакатос спробував уберегти від надмірних спростувань шляхом введення захисного поясу гіпотез і жорсткого ядра науково-дослідницької програми. Ще більш релевантним критичному мисленню є теза про фальсифікаціонізм як критерій демаркації. В критичному раціоналізмі йшлося про розрізнення наукових і ненаукових теорій на основі їх спростовуваності чи неспростовуваності. В сфері ж критичного мислення можемо, наприклад, відфільтрувати ті засоби масової інформації, сайти або блоги, де виявили недостовірну чи, тим більш, хибну інформацію, фейки чи дезінформацію.

Хоча, як і у випадку з науковим пізнанням, послуговуючись фальсифікуючими інструментами критичного мислення, варто робити це нелінійно, зважаючи на неоднозначність і мінливість джерел інформації, враховуючи фактор *errare humanum est* і не перетворюючи скепсис до інформації в тотальну недовіру до інформації з будь-яких джерел.

Фальсифікація доповнюється в критичному раціоналізмі методом проб і помилок як універсальним способом пізнання як в науці, так і в буденному пізнанні. К. Поппер наводить як приклад роздуми про еволюцію Емпедокла, здійснені методом проб і помилок. Водночас він і формулює відмінність буденного і наукового використання критичного підходу в пізнанні: «Метод проб і помилок не є, звичайно, цілком ідентичним науковому або критичному підходу — методу припущень і спростувань. Метод

проб і помилок застосовувався не лише Ейнштейном, а й, більш догматично, амебою також. Різниця ж полягає не так в самих спробах, як у критичному й зваженому ставленні до помилок; до тих помилок, які вчений свідомо й обережно прагне виявити, щоб спростувати свої теорії за допомогою переконливих аргументів, включно з посиланнями на найстрогіші експериментальні перевірки, що дозволяють йому розвивати його теорії і його винахідливість» [11, р. 52].

Визначальною ознакою критичного раціоналізму є також виразний антидогматизм, з чіткою опорою на авторитет власного розуму і раціональності як такої і без звернення до зовнішніх авторитетів. Зрештою, як ми вже зазначали, саме поняття критичного раціоналізму має антидогматичне спрямування за визначенням і націлене на раціональне й відкрите мислення, критичне й діалогічне.

Свого часу Ф. Бекон констатував: «Людський розум, виходячи зі своєї власної, своєрідної природи, радо наділяє речі більшими порядком і регулярністю, ніж в них ми насправді можемо знайти, і хоч чимало речей в природі унікальні і сповнені суперечностей, він віднаходить неіснуючі паралелі, відповідності й відношення» [12, р. 42]. К. Поппер висловлює подібне міркування: «Наша схильність шукати закономірності і нав'язувати закони природі веде до психологічного феномену догматичного мислення або, в більш загальному сенсі, догматичної поведінки: ми очікуємо закономірностей всюди і пробуємо віднайти їх навіть там, де їх немає; події, що не піддаються цим спробам, ми схильні розглядати як своєрідний різновид «фонового шуму»; і ми притримуємося своїх очікувань навіть коли вони є безпідставними і нам варто визнати поразку» [11, р. 49]. Він пов'язує подібні переконання, від яких ми нерідко нездатні відмовитись, і які репрезентують саме догматичний підхід як такі, що пов'язані з сильною вірою, на противагу критичним настановам, які, навпаки, спираються на, так би мовити, слабшу версію віри.

К. Поппер недаремно визначає критичне мислення як критичне ставлення до дійсності, яке менш заангажоване суб'єктивними інтересами і не є залежне від індивідуальних усталених догматичних схем мисленнєвого реагування. Відповідно він протиставляє критичне мислення (або критичне відношення) догматичному мисленню (або догматичному відношенню). Якщо догматичне завжди шукає підтверджень власної правоти, всупереч навіть фактам і очевидностям, то критичне відкрите до пошуків, самоперевірок і самокритики зрештою.

Звідси ще одна риса методологічної програми критичного раціоналізму, співзвучна з ознаками сучасних тлумачень критичного мислення — дистинкція між наукою і псевдонаукою. К. Поппер визначає

саме критичне мислення як наукове, в той час як догматичне називає псевдонауковим.

Пригадаємо також ідею правдоподібності, яку теж запропонував К. Поппер, і, згідно з якою, теорія обирається в окремий період наукового дослідження не тому, що вона дає вичерпне істинне знання про предмет дослідження, а тому, що вона виявляється на даний момент кращою, ефективнішою, більш правдоподібною за інші, а отже й найближчою до істини. Суттєво при цьому те, що ця правдоподібність досягається в результаті критичного раціонального обговорення. В дискусіях, суперечках, інших сферах застосування критичного мислення, ми теж зазвичай зупиняємося на найсильнішому з можливих аргументів, не розраховуючи на вичерпну доказовість власної позиції. Принаймні так повинно бути за вимогами теорії аргументації й еристики. Також важливо, що правдоподібність виявляється об'єктивною, тому й здатна забезпечити наближення до об'єктивної істини [3, с. 81]. Вона ж, об'єктивна правдоподібність, забезпечує конкуренцію більш чи менш істинних теорій.

Якщо в повсякденному спілкуванні, за відомим висловом, істина народжується в суперечці, то фактично такий же підхід, на перший погляд неочевидний для сфери наукового пізнання, застосовує К. Поппер для критичного зіставлення конкуруючих наукових гіпотез, що претендують на статус теорії. Так само можна звернути увагу й на думку про те, що вибір гіпотези обумовлюється не психологічними факторами, не конвенціональністськими інтенціями, а суто раціонально наданою перевагою однієї системи аргументів перед іншою. Такі мотиви, на противагу психологічним, К. Поппер називає логічними або аналітичними.

Черговим моментом спорідненості програми критичного раціоналізму й підходів критичного мислення є ідея теоретичної навантаженості фактів. К. Поппер згадує про вроджене, апріорне знання, на тлі якого більшість інших наших знань є лише варіаціями цього первинного знання. Важливою для нього є також потреба інтерпретації емпіричних даних в тій чи іншій теоретичній канві. Для раціонального ж впорядкування наших повсякденних, нетеоретичних міркувань ми також повинні виходити з того, що самі по собі факти ще нічого не означають і тому при оцінці окремих життєвих ситуацій слід враховувати низку різних, іноді різновекторних факторів впливу на визначені рішення, дії, вислови і, відповідно, витлумачувати їх нешаблонно, критично, ситуативно. Також маємо враховувати, що слова і дії залежать від образно кажучи теоретичного навантаження у вигляді життєвих настанов, поглядів, світоглядних переконань, соціокультурних умов, в яких вони висловлюються чи чиняться тощо.

К. Поппер виходить з того, що наші спостереження, загалом органи чуттів є недостатньо надійними в оцінці фактів. Вони еволюційно

запрограмовані на те, щоб допомагати нам розбиратися в різноманітних ситуаціях, але аж ніяк не є єдиним критерієм істинності. Отже, не існує чистих фактів, а свідомість людини, всупереч Дж. Локку, не *tabula rasa*. Взагалі філософ критикує можливість теорії пізнання, побудованої суто на засадах здорового глузду. Очевидності здорового глузду руйнуються при першому ліпшому зіткненні з реальністю, як і з теорією. Теорія, що приходить на зміну здоровому глуздові, є парадоксальною і попервах нерідко відкидається навіть частиною наукового співтовариства як недоречна і, навіть, нерозумна. Все ж ми повинні рухатися в науковому пізнанні, неминуче спираючись на ненадійні засади, вибудовуючи з них дедалі міцніший фундамент майбутньої наукової теорії. Пізнання є постійним удосконаленням і покращенням наших знань, як у сфері буденного досвіду, так і, тим більше, в сфері наукового пошуку. Ріст знання, його прогрес загалом були, як відомо, лейтмотивом епістемологічних пошуків К. Поппера. Постійний пошук і наближення до істинності вчить нас також не боятися можливої хибності висновків. Наше знання загалом є погрішним, в цьому полягає основний зміст фаллібілізму К. Поппера. В тому числі тому для нього мета науки не так істина, як правдоподібність, зростання правдоподібності.

Зауважимо, що критичний раціоналізм постав, в тому числі, як методологічна опозиція не лише до класичного позитивізму чи логічного позитивізму, а й до релятивістських тенденцій в епістемології, які згодом вилились в русло постмодерністської філософії. Тому згадану вже теоретичну навантаженість фактів не варто тлумачити як суб'єктивну варіативність пізнавальних змістів або як довільне їх трактування. Йдеться саме про теоретичні пресупозиції, чи апріорні знання, або ж соціокультурно зумовлені атитюди, з якими ми підходимо до пізнання дійсності, або до ведення дискусій.

Ще одна істотна, на наш погляд, методологічна обставина полягає в тому, що хоча К. Поппер і критикував теорію пізнання, побудовану суто на здоровому глузді, та все ж стратегічно його епістемологічна позиція була налаштована на пояснення і пояснення саме конкретних психологічних, суспільно-політичних, культурологічних ситуацій засобами фальсифікованості, аргументованості, критичності: «Хоч я скеровую свій аналіз на зростання наукового знання, думаю, мої зауваги без значних змін можуть бути застосовані також до росту донаукового знання — тобто того загального способу, в який люди і, навіть, тварини здобувають нові фактуальні дані про світ. Метод проб і помилок, або ж метод навчання на помилках, мені видається загалом схожим, незалежно від того, чи використовують його нижчі, чи вищі тварини, шимпанзе або вчені. Моя заціквленість полягає не просто в теорії наукового пізнання, а швидше в теорії пізнання загалом» [13, р. 216]. Тому його епістемологічна концепція цілком практично

спрямована. До того ж вона переорієнтовує пізнавальну проблематику від мейнстріму епістемології до призабутої гносеології як теорії пізнання в цілому, що має справу як з науковим, так і з буденним, художнім, містичним та іншими видами пізнання, які можна назвати або донауковими, або швидше позанауковими.

Та й самі науковці, теж виявляються звичайними людьми, підвладними суб'єктивним оцінкам, сумнівам, або ж навпаки, надмірній вірі (belief) в окремих ситуаціях, що потребують критичного ставлення, особливо якщо йдеться про предмети, що перебувають поза сферою їх професійної зацікавленості. Постає питання: як сумістити ціннісні пріоритети науковця з об'єктивним науковим пошуком і вимогами наукової раціональності. Свого часу таким питанням задавався ще М. Вебер, розрізняючи об'єктивний зміст і суб'єктивні оцінки в суспільно-гуманітарному пізнанні. Відповідаючи на подібне питання, дослідник критичного мислення як наукового О. Рундель зауважує: «Ви можете мати власні судження щодо добра і зла, які формують ваші політичні погляди, ставлення до мистецтва, громадянську позицію та взагалі стиль життя. Однак якщо ви науковець і шукаєте знань про світ, то особиста оцінка якихось явищ не повинна жодним чином впливати на *висновки*, які робите під час досліджень» [13, с. 74–75].

Найскладніше очевидно буває відрефлексувати власні погляди і відсторонитися від них для теоретичного об'єктивного розгляду питання в суспільних передусім науках. М. Вебер в цьому зв'язку вказував, що викладачеві варто залишати свої переконання і своє покликання за межами аудиторії. Водночас він формулює практичні цілі науки, те, чим наука стає в пригоді «для життя»: «Насамперед, наука звичайно розробляє техніку оволодіння життям (як зовнішніми речами, так і людською поведінкою) шляхом розрахунку. По-друге, вона розробляє методи мислення, робочі знаряддя і вчить, як з ними поводитись. Однак на цьому справа науки, на щастя, не завершується: ми спроможні сприяти вам у чомусь третьому, а саме — у досягненні ясності» [14, с. 331–332].

Зважимо також і на раціональні, й водночас моральні, аргументи дослідника критичного мислення і популяризатора науки С. Пінкера щодо моральної практичної цінності науки як критичної раціональності: «Прогрес полягає не лише в безпеці та матеріальному добробуті. Він також складається з переваг нашого ставлення одне до одного: рівності, доброзичливості та прав» [15, с. 313]. Хоча безпеку і добробут він також відносить до надбань раціональності. В усякому разі, заперечення останньої веде неминуче до зменшення ступенів як безпеки чи добробуту, так і свободи чи прав. В цьому полягає, так би мовити, позитивний пафос Просвітництва, на якому наголошує канадський дослідник.

Він також звертає увагу на практичний зміст раціональності і на відмінність між нею та інтелектом, яка полягає саме у вмінні застосовувати знання на практиці — від інструкцій користування побутовими приладами чи проєктів будівництва архітектурних споруд — до математичних чи формально-логічних форм, формул, виводів, навіть, числень. І тут ми повертаємося до тези, висловленої на початку нашого дослідження, фактично підтверджуючи її. Йдеться про цілком практичний, раціональний і ефективний зміст законів і правил формальної логіки на противагу поширеному уявленню про застарілість, схематичність і формалістичність та відірваність від життя останніх. Питання лише у ступені опанування та вмінні застосування набутих логічних знань. Саме таке вміння можна якщо не ототожнити, то принаймні максимально змістовно наблизити до визначення його як критичного мислення.

Щодо ідеалів Просвітництва, то О. Рундель стисло підсумував їх зміст в кількох основоположних тезах, виходячи з настанов С. Пінкера: «Найвищу цінність має людське життя і добробут. Кожна людина має базові права. Наука та розум — добрий спосіб здобути знання. Знання — хороший спосіб досягти добробуту. Варто прагнути не героїзму, а розв'язання проблем» [13, с. 75]. Звичайно, суттєвим моментом є не декларативний, а аргументований і критичний виклад цих та інших максим самим філософом.

Висновки

Взаємозв'язок критичного раціоналізму та критичного мислення в інформаційну добу проявляється як зв'язок методологічної основи і практики критичного ставлення до мислення. Попри різні теоретичні масштаби, ці феномени мають доволі схожу ціль — покращення наших міркувань шляхом спростування хибних і змістовно невизначених, маніпулятивних або поспішних тверджень і досягнення наближення до істини як правдоподібності.

Фальсифікаціоністська методологія пов'язана з сучасними концепціями критичного мислення не обов'язково через запозичення чи рецепцію, радше через споріденість їхніх практичних пізнавальних цілей. Такі положення методології критичного раціоналізму, як антидогматизм, скептицизм, відкритість до контраргументів відображені й у сучасних вимогах до критичного мислення, особливо ж важливе значення для останнього має метод проб і помилок і фалібілізм як пізнавальна настанова.

Суттєвим є також моральний зміст критичного раціоналізму і його значення для покращення не лише нашого мислення, а й морального клімату в суспільстві шляхом зменшення несправедливості, нерівності і зростання розсудливості в прийнятті рішень, безпеки, добробуту й свободи.

Зрештою критичний раціоналізм К. Поппера дозволяє розширити стандартні в наш час епістемологічні межі пізнання сферою пізнання поза наукового чи донаукового, як його називає сам філософ. Відповідно завдяки саме критичним практичним настановам уможлиблюється зворотній рух від епістемології до гносеології як більш ширшого і ціннісно багатшого поняття.

Список посилань

1. Чуйко В. Л. Рефлексія основоположень методологій філософії науки: Монографія. Київ: Центр практичної філософії, 2000. 252 с.
2. Kulyk, O. Logic and critical thinking: a conceptual relationship. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2025. Vol. 8 No. 2. P. 28-37. DOI: <https://doi.org/10.15421/342538>
3. Сепетий Д. Критичний раціоналізм Карла Поппера: пізнання шляхом проб і помилок, припущень і спростувань. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2010. Вип. 40. С. 71-84.
4. Hainscho T. Critical Rationalism and Post-Truth. *Journal of Philosophical Investigation*. 2023. Vol. 17, Issue 42. P. 91-106. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2000.165751>.
5. Ishaya, S. O. In Defence of Critical Rationalism. *NIU Journal of Humanities*, [S.l.], v. 9, No. 1, p. 169-173, mar. 2024. ISSN 3007-1712. https://doi.org/10.58709/niu_jhu.v9i1.1849
6. Ormerod R. J. Critical Rationalism for Practice and its Relationship to Critical Systems Thinking. *System Researches and Behavioral Sciences*. Vol. 33. No. 1. 2016. P. 4 – 23. <https://doi.org/10.1002/sres.2326>
7. Kogawara, M. A transformation of critical rationalism. *Discusiones Filosoficas*. 2011. Vol.12. No. 18. P. 51-65.
8. Idiniboye, O. Critical Thinking as a Catalyst for Change: The Philosophy of Karl Popper and the Pursuit of a Rational Nigeria. *Journal of Humanities and Social Policy*. 2025. Vol. 10 No. 6. P. 15-26. <https://doi.org/10.56201/jhsp.v10.no6.2024.pg15.26>
9. Straser O., Basic M., Doorman M., Weinberg L., Kapelari S., Maaß K. Fostering Critical Thinking in STEM Education. *Education Sciences*. March 2026. Volume 16 No. 3. https://doi.org/10.3390/educsci16030461?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26utm_medium%3Darticle

10. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Т. 2. Спалах прощства: Гегель, Маркс та послідовники. Київ: Основи, 1994. 495 с.
11. Popper. K.R. Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge. NewYork: Harper&Row Publishers. 1965. 417 p.
12. Bacon, F. The New Organon. Cambridge University Press, 2003. 252 p.
13. Рундель О. Наукове мислення. Аргументовані способи не приймати все на віру. Київ: Віхола, 2023. 176 с.
14. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика; Пер. з нім. Олександр Погорілий. Київ: Основи, 1998. 534 с.
15. Пінкер С. Раціональність. Що це таке, чому важливе і чому трапляється так рідко; Пер. з англ. Юлія Костюк, Олександр Староста. Київ: Лабораторія, 2024. 432 с.

References

1. Chuiko, V. (2000). Reflections of foundations of methodologies of philosophy of science. Kyiv. Center of the practical philosophy. 252 p. [in Ukrainian].
2. Kulyk, O. (2025). Logic And Critical Thinking: A Conceptual Relationship. Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences, 8(2), 28-37. <https://doi.org/10.15421/342538>
3. Sepetyi, D. (2010). Karl Popper's critical rationalism: cognition through trials and errors, conjectures and refutations. ZSEA Bulletin, Issue 40, 71-84. [in Ukrainian]
4. Hainscho, T. (2023). Critical Rationalism and Post-Truth. Journal of Philosophical Investigations, 17(42), 91-106. <https://doi.org/10.22034/jpiut.2000.16575>
5. Ishaya, Samuel Otu. In Defence of Critical Rationalism. NIU Journal of Humanities, [S.l.], v. 9, No. 1, 169-173, mar. 2024. ISSN 3007-1712. <https://doi.org/10.58709/niujhu.v9i1.1849>
6. Ormerod, R. J. (2016). Critical Rationalism for Practice and its Relationship to Critical Systems Thinking. Syst. Res, 33, 4 – 23. <https://doi.org/10.1002/sres.2326>
7. Kogawara, M. (2011). A transformation of critical rationalism. Discusiones Filosoficas, 12(18), 51-65.
8. Idiniboye, O. (2025) Critical Thinking as a Catalyst for Change: The Philosophy of Karl Popper and the Pursuit of s Rational Nigeria. Journal of Humanities and Social Policy, Vol. 10(6), 15-26. <https://doi.org/10.56201/jhsp.v10.no6.2024.pg15.26>

9. Straser, O., Basic, M., Doorman, M., Weinberg, L., Kapelari, S., & Maaß, K. (2026). Fostering Critical Thinking in STEM Education. *Education Sciences*. March 2026. 16(3). https://doi.org/10.3390/educsci16030461?urlappend=%3Futm_source%3Dresearchgate.net%26utm_medium%3Darticle
10. Popper, K. (1994). *Open society and its enemies*. Vol. 2. The high tide of prophecy. Kyiv. Osnovy. 495 p. [in Ukrainian]
11. Popper, K.R. (1965). *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. NewYork: Harper&Row Publishers. 417 p.
12. Bacon, F. (2003). *The New Organon*. Cambridge University Press. 252 p.
13. Rundel, O. (2023). *Scientific thinking*. Kyiv: Vikhola. 176 p. [in Ukrainian]
14. Weber, M. (1998). *Sociology, general historical analysis, politics*. — Kyiv. Osnovy. 534 p. [in Ukrainian]
15. Pinker, S. (2024). *Rationality: What it is, Why it seem scarce, Why it matters*. — Kyiv. Laboratoriya. 432 p. [in Ukrainian].

Roman Roshkulets

*PhD in Philosophy, Associate Professor of the
Department of Philosophy and Cultural Studies*

Yuriy Fedkovych National University of Chernivtsi (Chernivtsi, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0007-1283-0940>

e-mail: r.roshkulets@chnu.edu.ua

CRITICAL RATIONALISM AND CRITICAL THINKING: MOMENTS OF RESEMBLANCE

Abstract

The article deals with phenomena of critical rationalism and critical thinking as Postpositivist methodological program and contemporary approach to the teaching of logic. The consonance of the initial premises of these phenomena is shown. They have different theoretical scopes but similar purpose — improving our reasoning by challenging false and vague, manipulative, or hasty judgments and achieving approximation to truth as plausibility.

It has been shown that many of the K. Popper's conclusions formed the basis of modern critical thinking programs, for example falsification, critical testing of hypotheses, distinction between science and pseudo-science. The internal connection of other ideas of falsificationist methodology with modern concepts of critical thinking has been proven, not necessarily by reception, but more often due to the consonance of practical cognitive goals. It has been paid attention on such methodological ideas of critical rationalism, which are represented in contemporary rules of critical thinking such as anti-dogmatism, skepticism, openness to counterarguments. It was especially emphasized on the meaning of K. Popper's trial and error method and fallibilism as the initial cognitive position.

The moral content of critical rationalism has been revealed as well as its meaning for improving not only our thinking but moral atmosphere in society as well. This is achieved by reducing injustice and inequality and increasing meaningfulness in decision-making, security, well-being and freedom. It has been found that K. Popper's critical rationalism allows us to expand standard (as

in our time) epistemological limits of knowledge into areas of pre-scientific or extra-scientific knowledge. Accordingly, it is precisely thanks to practical critical attitudes that the reverse movement from scientific epistemology to a broader and more value-rich version of it becomes possible.

Keywords: critical rationalism; rationality; critical thinking; falsificationism; scientific knowledge; logic; epistemology.

Надійшла до редакції/ Received: 22.03.2026

Прорецензовано/ Revised: 08.04.2026

Прийнято до друку/ Accepted: 24.05.2026